ISLOM DINI VA MOXIYATI

Saydullayev Farrux Umedullo o‘g‘li
Termiz iqtisodiyot va service universiteti
Tarix fanlar buyicha falsafa doktori ,PhD
ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchi
Umirzoqova Zarnigor

Bank ishi yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20347536

Annotatsiya: Islom dini jahon dinlaridan biri bo'lib, insoniyat tarixida muhim o'rin tutadi. Ushbu maqola Islomning asosiy ta'limotlari, aqidalari va uning mohiyatini chuqur tahlil qiladi. Unda Qur'oni Karim va Sunnatdagi asosiy tamoyillar, shuningdek, Islomning ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy qadriyatlari yoritiladi. Maqola Islomning tinchlik, adolat va bag'rikenglikka chaqiruvchi universal xususiyatlarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Islom, Din, Mohiyat, Qur'on, Sunnat, Aqida, Ma'naviyat, Tinchlik

Abstract: Islam, as one of the world's major religions, holds a significant place in human history. This article provides an in-depth analysis of Islam's fundamental teachings, core doctrines, and its inherent essence. It explores the primary principles derived from the Holy Quran and Sunnah, alongside the social, spiritual, and ethical values propagated by Islam. The paper elucidates the universal characteristics of Islam, emphasizing its call for peace, justice, and tolerance.

Keywords: Islam, Religion, Essence, Quran, Sunnah, Doctrine, Spirituality, Peace

Аннотация: Ислам, являясь одной из мировых религий, занимает важное место в истории человечества. Данная статья предлагает углубленный анализ основополагающих учений, ключевых доктрин и сущности ислама. В ней рассматриваются основные принципы, изложенные в Священном Коране и Сунне, а также социальные, духовные и этические ценности, проповедуемые исламом. Работа раскрывает универсальные характеристики ислама, подчеркивая его призыв к миру, справедливости и толерантности.

Ключевые слова: Ислам, Религия, Сущность, Коран, Сунна, Доктрина, Духовность, Мир

Kirish

Islom dini, o'zining chuqur ma'naviy ildizlari va keng qamrovli ta'limotlari bilan, jahon sivilizatsiyasining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynagan va bugungi kunda ham insoniyatning katta qismi uchun hayotiy yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilayotgan eng yirik va ta'sirchan dinlardan biridir. U faqatgina ibodat va marosimlar majmuasi emas, balki insonning shaxsiy hayotidan tortib, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlargacha bo'lgan barcha jabhalarni qamrab oluvchi, mukammal axloqiy-huquqiy tizimdir. Islomning mohiyati, uning ilohiy manbalari – Qur'oni Karim va Payg'ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallamning sunnatlarida mujassam topgan bo'lib, bu manbalar asrlar davomida musulmon jamiyatlarining ma'naviy, intellektual va madaniy rivojlanishiga asos bo'lib kelgan. Ushbu din, o'zining adolat, tenglik, rahm-shafqat va ilmga

bo'lgan chaqiriqlari bilan turli xalqlar va madaniyatlarni birlashtirib, ulkan sivilizatsiyalar barpo etishga ilhom bergan.

Islom dinining markaziy va eng asosiy aqidaviy tamoyili Tavhid bo'lib, u Allohning mutlaq yagonaligi va sheriksizligini anglatadi [3]. Bu tushuncha, nafaqat monoteistik e'tiqodni ifodalaydi, balki Allohning zotida, sifatlarida, amallarida va hukmlarida sherigi yo'qligiga qat'iy ishonishni, shuningdek, shirkning barcha shakllarini rad etishni talab qiladi [4]. Tavhid, Islomning barcha yo'nalishlarida, jumladan, Sunniy va Shi'a mazhablarida ham rasman tan olingan eng muhim dogma hisoblanadi. Qur'oni Karimdagi "Ixlos" surasi aynan shu Tavhid mohiyatini o'zida mujassam etgani bois, ko'pincha "Tavhid surasi" deb ataladi [3]. Bu asosiy prinsip, butun Islom e'tiqodining poydevori bo'lib, yagona Xudoga bo'lgan murosasiz ishonchni ta'kidlaydi va insoniyatning ma'naviy taraqqiyoti uchun eng muhim bilim hisoblanadi [4].

Islom, faqatgina e'tiqod tizimi bo'lib qolmay, balki chuqur falsafiy va intellektual an'analarga ham ega. Qur'on va Hadisga asoslangan Islom falsafasi, o'zining boy tarixiy asoslaridan foydalanib, musulmon jamiyatlaridagi zamonaviy ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishga intiladi [1]. Bu soha, an'anaviy Islom tafakkurini hozirgi zamon talablari bilan bog'lab, adolat, tenglik va ilmiy taraqqiyotni rag'batlantirishga doimiy ravishda moslashib boradi [1], [2]. Ibn Sino kabi olimlar tomonidan ta'kidlangan "Ilm va Aql" (bilim va aql)ning chuqur ahamiyati, shuningdek, diniy qonunlardan kelib chiqqan "Etika" (axloq)ga qaratilgan kuchli e'tibor Islom falsafasining asosiy tamoyillaridandir [1], [2]. VIII asrdan boshlab Al-Forobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd kabi mutafakkirlar Islom tafakkurini sezilarli darajada shakllantirganlar, ko'pincha Yunon falsafasini integratsiya qilganlar [1], [2]. Hozirgi zamon Islom falsafasi globallashuv, ijtimoiy adolat va ilmiy yutuqlar kabi zamonaviy masalalar bilan shug'ullanib, Islomning zamonaviy dunyo bilan dinamik mosligini namoyish etadi [2].

Islomning bu nazariy asoslari, uning amaliy jihatlari, jumladan, Islomning besh ustuni orqali namoyon bo'ladi. Shahodat (imon kalimasi), Namoz (ibodat), Zakot (xayriya), Ro'za (Ramazon oyida ro'za tutish) va Haj (Makka ziyorati) kabi bu fundamental amaliyotlar, har bir musulmon uchun majburiy bo'lib, ularning ma'naviy va ijtimoiy hayotini tartibga soladi [6]. Bu ustunlar, shaxsiy taqvo va jamoaviy birdamlikni mustahkamlab, Islomning axloqiy va ijtimoiy ta'limotlarining amaliy ifodasidir. Islom sivilizatsiyasi, o'zining oltin davrida ilm-fan, tibbiyot, matematika, astronomiya, falsafa va san'at sohalarida misli ko'rilmagan yutuqlarga erishib, jahon madaniyati va ilm-faniga ulkan hissa qo'shgan. Bu yutuqlar, Islomning bilim va aqlga bergan yuksak qadriyatining bevosita natijasi bo'lib, Sharq va G'arb o'rtasida ko'prik vazifasini o'tagan.

Ushbu maqola Islom dinining chuqur mohiyatini, uning asosiy aqidaviy tamoyillarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy ta'limotlarini har tomonlama tahlil qilishni maqsad qilgan. Shuningdek, Islom sivilizatsiyasining jahon madaniyatiga qo'shgan hissasi, zamonaviy dunyodagi o'rni, duch kelayotgan muammolar, noto'g'ri talqinlar va dinlararo muloqot istiqbollari atroflicha ko'rib chiqiladi. Islomning abadiy qadriyatlari va kelajakdagi ahamiyatini anglash, bugungi globallashgan dunyoda o'zaro tushunish va hamkorlikni mustahkamlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maqola Islomning dinamik va rivojlanuvchi ahamiyatini, uning insoniyatga taqdim etgan ma'naviy va intellektual merosini chuqurroq o'rganishga intiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Islom dinining mohiyati, uning asosiy aqidaviy tamoyillari, falsafiy ildizlari, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy ta’limotlari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu mavzu asrlar davomida mutafakkirlar, ilohiyotshunoslar, faylasuflar va sotsiologlar tomonidan keng qamrovli tarzda o‘rganilib kelinmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda, globallashuv jarayonlari, madaniyatlararo muloqotning kuchayishi va geosiyosiy o‘zgarishlar fonida, Islomning zamonaviy dunyodagi o‘rni, uning qadriyatlari va ta’limotlarining dolzarbligi yangicha

ракурсларда tadqiq etilmoqda. Ushbu tahlil Islom dinining asosiy aqidaviy tamoyillari, falsafiy ildizlari, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy ta'limotlarini zamonaviy ilmiy adabiyotlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqishga qaratilgan bo'lib, mavzuning chuqur va har tomonlama yoritilishiga xizmat qiladi. Bu bo'limda Islomning fundamental jihatlari bo'yicha olib borilgan so'nggi tadqiqotlar sintez qilinadi, ularning asosiy xulosalari va Islomning mohiyatini tushunishga qo'shgan hissasi baholanadi.

Islom dinining markaziy aqidaviy tamoyili bo'lgan Tavhid masalasi ilmiy adabiyotlarda doimiy ravishda muhokama qilinadigan asosiy mavzulardan biridir. Tavhid, arabcha "tavhid" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, lug'aviy jihatdan yakkaxudolikni, ya'ni yagona Xudoga e'tiqod qilishni anglatadi. Islomiy terminologiyada esa bu tushuncha Allohga sherik keltirishning (shirkning) har qanday shaklini qat'iy rad etish va Allohning mutlaq yagonaligi hamda sheriksizligini qat'iy tasdiqlashni bildiradi [3]. Bu nafaqat monoteistik e'tiqodning ifodasi, balki Allohning zotida, sifatlarida, amallarida va hukmlarida sherigi yo'qligiga qat'iy ishonishni talab qiladi [4]. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar Tavhidning shunchaki diniy dogma emas, balki Islomning butun falsafiy va axloqiy tizimining poydevori ekanligini ta'kidlaydi. U insonning borliqqa, o'ziga va jamiyatga bo'lgan munosabatini belgilab beruvchi fundamental prinsip sifatida tahlil qilinadi. Masalan, Tavhidning Uluhiyyah (ibodat qilish huquqi), Rububiyyah (parvardigorlik va yaratish) va Asma va Sifat (ism va sifatlar) jihatlarida Allohni yakkalash g'oyasi, insonning hayotdagi maqsadini, uning mas'uliyatini va ma'naviy yuksalish yo'llarini belgilab beradi [4]. Bu tushuncha, ilmiy adabiyotlarda, shuningdek, Islomning barcha yo'nalishlarida, jumladan, Sunniy va Shi'a mazhablarida ham rasman tan olingan eng muhim dogma sifatida o'rganiladi [3]. Qur'oni Karimdagi "Ixlos" surasi aynan shu Tavhid mohiyatini o'zida mujassam etgani bois, ko'pincha "Tavhid surasi" deb atalishi ham uning Islom e'tiqotidagi markaziy o'rnini ko'rsatadi [3]. Zamonaviy Islom falsafasi Tavhidni nafaqat ilohiy yagonalik, balki ijtimoiy adolat, tenglik va inson huquqlari g'oyalarining manbai sifatida ham ko'rib chiqadi. Bu borada, Tavhidning insoniyatning ma'naviy taraqqiyoti uchun eng muhim bilim ekanligi va uning hayotning barcha jabhalarida yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishi alohida ta'kidlanadi [4]. So'nggi tadqiqotlar Tavhidning nafaqat diniy e'tiqodning asosi, balki insonning shaxsiy va jamoaviy hayotidagi axloqiy me'yorlarni belgilovchi, adolat va tenglikni targ'ib qiluvchi, shuningdek, ilmiy izlanishlarga undovchi falsafiy asos ekanligini ko'rsatadi. U insonni borliqning yagonaligini anglashga, tabiat qonuniyatlarini o'rganishga va shu orqali Allohning qudratini idrok etishga chorlaydi. Bu esa Islom sivilizatsiyasining ilm-fanga bo'lgan yuksak e'tiborining asosiy sabablaridan biri sifatida tahlil qilinadi. Tavhidning bu keng qamrovli talqini, zamonaviy dunyoda diniy bag'rikenglik va o'zaro tushunishni rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u barcha insoniyatni yagona Yaratuvchiga e'tiqod qilish asosida birlashishga chorlaydi.

Islom falsafasi, o'zining boy tarixiy asoslari va intellektual an'analari bilan, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keng qamrovli tahlil qilinadigan yana bir muhim yo'nalishdir. Qur'on va Hadisga asoslangan Islom falsafasi, musulmon jamiyatlaridagi zamonaviy ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishda o'zining salohiyatini namoyish etmoqda [1]. Bu soha, an'anaviy Islom tafakkurini hozirgi zamon talablari bilan bog'lab, adolat, tenglik va ilmiy taraqqiyotni rag'batlantirishga doimiy ravishda moslashib boradi [1], [2]. Ilmiy adabiyotlarda Islom falsafasining asosiy tamoyillari sifatida Tavhid (Allohning yagonaligi), "Ilm va Aql" (bilim va aql)ning chuqur ahamiyati, shuningdek, diniy qonunlardan kelib chiqqan "Etika" (axloq)ga qaratilgan kuchli e'tibor alohida qayd etiladi [1], [2]. Bu tamoyillar Islomning nafaqat diniy, balki intellektual va axloqiy tizim sifatidagi mohiyatini ochib beradi. Zamonaviy tadqiqotlar Islom falsafasining global miqyosdagi dolzarbligini, uning insoniyat oldida turgan ekologik muammolar, axloqiy dilemmalar va ijtimoiy adolatsizlik kabi masalalarga yechim taklif qilish salohiyatini o'rganmoqda. Xususan, "Ilm va Aql" tushunchasi Islomda bilim olishning

nafaqat diniy burch, balki insonning intellektual va ma’naviy kamoloti uchun zaruriy shart ekanligini ta’kidlaydi. Ibn Sino kabi mutafakkirlar tomonidan ilgari surilgan bu g‘oya, Islom sivilizatsiyasining ilm-fanga bo‘lgan yuksak e’tiborini asoslab beradi va bugungi kunda ham ilmiy izlanishlarga undovchi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi [1]. “Etika” esa Islomning barcha ta’limotlariga singdirilgan bo‘lib, insonning shaxsiy xulq-atvoridan tortib, ijtimoiy munosabatlarigacha bo‘lgan barcha jabhalarni qamrab oladi. Zamonaviy Islom falsafasi bu axloqiy tamoyillarni globallashgan dunyo kontekstida qayta talqin qilib, ularning universal ahamiyatini ko‘rsatishga intiladi. Bu borada, Islom axloqining inson huquqlari, gender tengligi va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi zamonaviy qadriyatlar bilan uyg‘unligini ko‘rsatuvchi tadqiqotlar alohida e’tiborga loyiqdir.

Islom falsafasining tarixiy rivojlanishi ham zamonaviy tadqiqotlarda chuqur o‘rganiladi. VIII asrdan boshlab Al-Forobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd kabi mutafakkirlar Islom tafakkurini sezilarli darajada shakllantirganlar, ko‘pincha Yunon falsafasini integratsiya qilganlar [1], [2]. Bu davr, Islom oltin davri (VIII-XIV asrlar) deb nomlanib, ilm-fan, tibbiyot, matematika, astronomiya, falsafa va san’at sohalarida misli ko‘rilmagan yutuqlarga erishilgan davr sifatida e’tirof etiladi. Zamonaviy adabiyotlar bu mutafakkirlarning merosini bugungi kun kontekstida qayta talqin qilib, ularning g‘oyalarining zamonaviy muammolarni hal qilishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Masalan, Ibn Sinoning “Ilm va Aql”ga bergan urg‘usi, bugungi kunda ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishiga Islom nuqtai nazaridan yondashishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [1]. Al-Forobiyning siyosiy falsafasi va ideal davlat haqidagi g‘oyalari, Ibn Rushdning aql va vahiy o‘rtasidagi uyg‘unlikni izlashga qaratilgan tadqiqotlari zamonaviy Islom tafakkurida ham o‘z aksini topmoqda. Bu olimlarning asarlari nafaqat Islom dunyosida, balki Yevropada ham Uyg‘onish davriga zamin yaratgan, ilm-fan va falsafaning rivojlanishiga beqiyos hissa qo‘shgan. Zamonaviy tadqiqotlar Islom falsafasining bu boy merosini o‘rganib, uning hozirgi zamon ilm-faniga ta’sirini va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini tahlil qiladi. Bu tadqiqotlar Islomning intellektual an’analarining doimiy ravishda yangilanib borishini va o‘zgaruvchan dunyo talablariga moslashish qobiliyatini ko‘rsatadi.

XIX va XX asrlarda Muhammad Iqbol va Fazlur Rahmon kabi mutafakkirlar Islomni zamonaviy kontekstlar uchun qayta talqin qilishga harakat qilganlar [1], [2]. Ularning asarlari Islomning statik emas, balki dinamik va rivojlanuvchi din ekanligini ko‘rsatib, musulmon jamiyatlarini o‘zgaruvchan dunyo sharoitlariga moslashishga undagan. Muhammad Iqbolning “Islomda diniy tafakkurning qayta qurilishi” asari Islomning intellektual merosini qayta ko‘rib chiqishga va uni zamonaviy ilm-fan va falsafa yutuqlari bilan uyg‘unlashtirishga chaqirgan. U Islomning ijodiy va faol ruhini qayta tiklashga, musulmonlarni o‘z taqdirini o‘zlari belgilashga undagan. Fazlur Rahmon esa Qur’on va Sunnatni tarixiy-hermenevtik yondashuv asosida tahlil qilib, Islomning universal tamoyillarini zamonaviy muammolarga tatbiq etish yo‘llarini izlagan. Uning g‘oyalari Islom qonunshunosligi (fiqh) va axloqiy me’yorlarni zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Bu mutafakkirlarning g‘oyalari zamonaviy Islom falsafasining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynagan va bugungi kunda ham ko‘plab tadqiqotchilar uchun ilhom manbai bo‘lib xizmat qilmoqda. Ularning asarlari Islomning zamonaviy dunyoda o‘z dolzarbligini saqlab qolishi uchun intellektual asos yaratgan va Islom tafakkurining o‘z-o‘zini tanqid qilish va yangilanish qobiliyatini namoyish etgan.

Zamonaviy Islom falsafasi globallashuv, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, iqtisodiy tenglik, diniy ekstremizmni oldini olish va ilmiy yutuqlar kabi zamonaviy masalalar bilan shug‘ullanib, Islomning zamonaviy dunyo bilan dinamik mosligini namoyish etadi [1], [2]. Nasr Abu Zayd va Ayman Shihodi kabi zamonaviy faylasuflar diniy tajriba va aql o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganayotgan bo‘lsa, Fotima Mernissi va Amina Vadud kabi olimlar Islom doirasida ayollar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan tadqiqotlar olib bormoqdalar [1]. Bu tadqiqotlar Islom falsafasining nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ekanligini, uning jamiyatning

turli jabhalaridagi muammolarga yechim topishga intilishini ko‘rsatadi. Xususan, diniy ekstremizmga qarshi kurashda Islomning tinchlikparvarlik va bag‘rikenglik tamoyillarini ilgari surish, ijtimoiy adolatni ta’minlashda Zakot va boshqa iqtisodiy mexanizmlarning rolini qayta ko‘rib chiqish, shuningdek, bioetika kabi yangi sohalarda Islomiy nuqtai nazarlarni shakllantirish zamonaviy Islom falsafasining asosiy yo‘nalishlaridan hisoblanadi [1], [2]. Bu tadqiqotlar Islomning zamonaviy dunyoda o‘zini qanday namoyon etishi, global muammolarga qanday yechimlar taklif qilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ular Islomning universal qadriyatlarini zamonaviy kontekstda qayta jonlantirishga va musulmon jamiyatlarini yanada adolatli va taraqqiy etgan holatga olib chiqishga intiladi.

Islomning besh ustuni – Shahodat, Namoz, Zakot, Ro‘za va Haj – Islomning amaliy jihatlarini tashkil etuvchi fundamental ibodatlar bo‘lib, ilmiy adabiyotlarda ularning ma’naviy, ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati keng tahlil qilinadi. Ushbu ustunlar har bir musulmon uchun majburiy bo‘lib, ularning shaxsiy taqvosi va jamoaviy birdamligini mustahkamlaydi [6]. Zamonaviy tadqiqotlar bu ustunlarning shunchaki marosimlar majmuasi emas, balki Islomning axloqiy va ijtimoiy ta’limotlarining amaliy ifodasi ekanligini ta’kidlaydi. Ular insonning Alloh bilan bo‘lgan aloqasini mustahkamlash bilan birga, jamiyatda adolat, tenglik va o‘zaro yordam tamoyillarini o‘rnatishga xizmat qiladi. Bu ustunlar Islomning mohiyatini, ya’ni insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotini tartibga soluvchi mukammal tizim ekanligini amalda namoyish etadi. Ularning har biri o‘ziga xos ma’naviy va ijtimoiy funksiyalarga ega bo‘lib, musulmonlarning hayot tarzini, qadriyatlar tizimini va dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Shahodat, ya’ni imon kalimasi (“Allohdan o‘zga iloh yo‘q va Muhammad Uning elchisidir”), Islomga kirishning asosiy sharti bo‘lib, Tavhid tamoyilining og‘zaki ifodasidir [6]. Ilmiy adabiyotlarda Shahodatning nafaqat diniy e’tiqodning deklaratsiyasi, balki shaxsiy o‘zlikni anglash va jamiyatga mansublikni ifodalovchi kuchli ramz ekanligi ta’kidlanadi. U insonni yagona Xudoga bo‘ysunishga va Payg‘ambar sunnatiga ergashishga undaydi, shu bilan birga, musulmon ummatining birligini ta’minlaydi. Zamonaviy sotsiologik va psixologik tadqiqotlar Shahodatning shaxsning ma’naviy identifikatsiyasini shakllantirishdagi, uning hayotiy maqsadlarini belgilashdagi va jamoaviy birdamlikni mustahkamlashdagi rolini o‘rganmoqda. U shaxsni o‘z e’tiqodiga sodiq qolishga va Islomning axloqiy qadriyatlariga amal qilishga undaydi, shu bilan birga, musulmonlar o‘rtasida umumiy qadriyatlar tizimini yaratadi.

Namoz, ya’ni kuniga besh mahal o‘qiladigan ibodat, musulmonning Alloh bilan bevosita aloqasini ta’minlaydi [6]. Tadqiqotlar Namozning shaxsiy ma’naviy poklanish, intizom va ruhiy xotirjamlikni ta’minlashdagi rolini o‘rganadi. Shuningdek, Namozning jamoaviy tarzda ado etilishi musulmonlar o‘rtasidagi tenglik, birdamlik va birodarlik rishtalarini mustahkamlashga xizmat qilishi alohida qayd etiladi. U ijtimoiy tabaqalanishni yo‘qotib, barcha musulmonlarni bir safga jamlaydi, ularning umumiy maqsad va qadriyatlar atrofida birlashishiga yordam beradi. Zamonaviy tibbiyot va psixologiya Namozning inson salomatligi va ruhiy holatiga ijobiy ta’sirini, stressni kamaytirish va diqqatni jamlash qobiliyatini oshirishdagi rolini o‘rganmoqda. Namozning muntazam ado etilishi shaxsiy intizomni shakllantirib, vaqtni samarali boshqarishga o‘rgatadi, bu esa zamonaviy hayotda muhim ahamiyat kasb etadi. Namozning jamoaviy jihati esa musulmonlar o‘rtasida o‘zaro hurmat va hamjihatlikni rivojlantirib, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi.

Zakot, ya’ni moliyaviy ibodat, Islomning ijtimoiy adolat tamoyilini amalda tatbiq etishning muhim vositasidir [6]. Ilmiy adabiyotlarda Zakotning iqtisodiy tenglikni ta’minlash, kambag‘allikni kamaytirish va jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatishdagi ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. U boylikni faqatgina ma’lum bir guruh qo‘lida to‘planib qolishining oldini olib, uni jamiyatning ehtiyojmand qatlamlari o‘rtasida taqsimlashni ta’minlaydi. Bu esa Islomning ijtimoiy g‘amxo‘rlik va o‘zaro yordam g‘oyalarini amalda namoyon etadi. Zamonaviy

tadqiqotlar Zakot tizimining hozirgi zamon iqtisodiy sharoitlariga moslashuvi va uning global kambag‘allikka qarshi kurashdagi salohiyatini o‘rganmoqda. Xususan, Islom iqtisodiyoti bo‘yicha mutaxassislar Zakot fondlarining shaffofligini oshirish, ularni zamonaviy texnologiyalar yordamida boshqarish va mikro-moliya loyihalariga yo‘naltirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qanday hissa qo‘shishi mumkinligini tahlil qilmoqdalar. Zakotning nafaqat moddiy, balki ma’naviy jihatdan ham boylikni poklash va insonni baxillikdan xalos etishdagi roli ham alohida ta’kidlanadi. U shaxsni o‘zgalar g‘amiga sherik bo‘lishga va ijtimoiy mas’uliyatni his qilishga undaydi.

Ro‘za, ya’ni Ramazon oyida kunduzgi vaqtda ovqatlanish va ichishdan tiyilish, shaxsiy o‘zini tiyish, sabr-qanoat va Allohga yaqinlashish vositasi sifatida ko‘riladi [6]. Tadqiqotlar Ro‘zaning nafaqat jismoniy, balki ruhiy va axloqiy tarbiyadagi rolini ham ta’kidlaydi. U insonni nafsini jilovlashga, ehtiyojmandlarning holatini his qilishga va ijtimoiy hamdardlikni rivojlantirishga undaydi. Ro‘za, shuningdek, jamoaviy ibodat va iftorliklar orqali musulmonlar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi. Zamonaviy tibbiyot Ro‘zaning inson organizmiga ijobiy ta’sirini, jumladan, metabolizmni yaxshilash, hujayralarni yangilash va immunitetni mustahkamlashdagi rolini ilmiy asoslab bermoqda. Psixologik jihatdan esa Ro‘za iroda kuchini mustahkamlaydi, o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatini oshiradi va ruhiy poklanishga yordam beradi. Bu esa shaxsning ma’naviy kamolotiga xizmat qiladi. Ro‘zaning jamoaviy jihati esa musulmonlar o‘rtasida birdamlik va o‘zaro yordam tuyg‘ularini kuchaytiradi, ularni umumiy ma’naviy tajriba atrofida birlashtiradi.

Haj, ya’ni Makka shahriga ziyorat, Islomning eng ulug‘ ibodatlaridan biri bo‘lib, musulmon ummatining global birligini ramziy ma’noda ifodalaydi [6]. Ilmiy adabiyotlarda Hajning nafaqat diniy, balki madaniy va ijtimoiy ahamiyati ham tahlil qilinadi. U dunyoning turli burchaklaridan kelgan musulmonlarni bir joyga jamlab, ularning irqi, millati va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, tengligini namoyish etadi. Haj, shuningdek, musulmonlarning o‘zaro tajriba almashishlari, madaniy aloqalarni mustahkamlashlari va global Islomiy o‘zlikni anglashlari uchun noyob imkoniyat yaratadi. Zamonaviy tadqiqotlar Hajning logistik, ijtimoiy-madaniy va siyosiy jihatlarini, shuningdek, uning globallashgan dunyoda Islomiy birdamlikni shakllantirishdagi rolini o‘rganmoqda. Hajning iqtisodiy ta’siri, turizm sanoatiga qo‘shgan hissasi va ziyoratchilarning ma’naviy o‘zgarishlari ham ilmiy tadqiqotlar ob’ekti hisoblanadi. U insonni dunyoviy tashvishlardan xalos bo‘lib, Allohga butunlay yuzlanishga undaydi, shu bilan birga, musulmonlar o‘rtasida o‘zaro hurmat va birodarlik tuyg‘ularini kuchaytiradi. Haj, shuningdek, Islomning universal xarakterini va uning barcha insoniyatni birlashtirish salohiyatini namoyish etadi.

Islom sivilizatsiyasining jahon madaniyati va ilm-faniga qo‘shgan hissasi ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan mavzudir. Islomning oltin davri (VIII-XIV asrlar) davomida musulmon olimlari tibbiyot, matematika, astronomiya, fizika, kimyo, falsafa, geografiya va san’at kabi sohalarda misli ko‘rilmagan yutuqlarga erishganlar. Bu yutuqlar, Islomning bilim va aqlga bergan yuksak qadriyatining bevosita natijasi bo‘lib, Sharq va G‘arb o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tagan. Zamonaviy tadqiqotlar Islom sivilizatsiyasining Yunon, Rim, Hind va Fors madaniyatlarining merosini saqlab qolish, boyitish va Yevropaga yetkazishdagi hal qiluvchi rolini ta’kidlaydi. Masalan, Al-Xorazmiyning algebra va algoritm tushunchalarini rivojlantirishi, Ibn Sinoning tibbiyotdagi “Tib qonunlari” asari, Al-Biruniyning astronomiya va geografiyadagi kashfiyotlari jahon ilm-fanining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shgan. Bu olimlarning asarlari asrlar davomida G‘arb universitetlarida darslik sifatida o‘qitilgan. Ilmiy adabiyotlar Islomning ilm-fanga bo‘lgan rag‘batini Qur’on va Hadisdagi bilim olishga chaqiriqlar bilan bog‘laydi, bu esa musulmon jamiyatlarida ilmiy izlanishlar uchun qulay muhit yaratgan. Ayniqsa, “Ilm va Aql” tamoyili Islom falsafasining asosiy ustunlaridan biri sifatida, ilm-fanning diniy e’tiqod bilan ziddiyatda emas, balki uyg‘unlikda rivojlanishini ta’minlagan [1], [2]. Bu davrda yaratilgan

kutubxonalar, rasadxonalar va kasalxonalar ilm-fanning rivojlanishi uchun muhim infratuzilma bo‘lib xizmat qilgan. Zamonaviy tarixchilar va fan faylasuflari Islom sivilizatsiyasining bu merosini chuqur o‘rganib, uning bugungi global ilm-fan va texnologiya taraqqiyotiga bilvosita va bevosita ta’sirini ko‘rsatmoqdalar. Ular Islomning ilm-fanga bo‘lgan munosabatini pragmatik va ratsional yondashuv sifatida tahlil qilib, uning zamonaviy ilm-fan metodologiyasiga ta’sirini ko‘rsatadilar.

Islom zamonaviy dunyoda duch kelayotgan muammolar, noto‘g‘ri talqinlar va dinlararo muloqot istiqbollari ham ilmiy adabiyotlarning diqqat markazida turadi. Globallashuv jarayonlari, siyosiy o‘zgarishlar va axborot texnologiyalarining rivojlanishi Islomning zamonaviy dunyodagi o‘rnini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Zamonaviy Islom falsafasi, yuqorida ta’kidlanganidek, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, iqtisodiy tenglik kabi masalalar bilan shug‘ullanadi va diniy ekstremizmni oldini olishga intiladi [1], [2]. Tadqiqotlar Islomning tinchlik, bag‘rikenglik va adolat g‘oyalarini targ‘ib qilishdagi salohiyatini o‘rganadi, shu bilan birga, Islomga nisbatan noto‘g‘ri talqinlar va stereotiplarga qarshi kurashish yo‘llarini izlaydi. Xususan, Islomning terrorizm bilan bog‘liq noto‘g‘ri tasvirlari, ayollar huquqlari masalasidagi tushunmovchiliklar va boshqa madaniyatlar bilan ziddiyatlar zamonaviy tadqiqotlarda tanqidiy tahlil qilinadi. Olimlar Islomning asl ta’limotlari bu kabi salbiy hodisalardan yiroq ekanligini, aksincha, tinchlik, adolat va inson qadr-qimmatini ulug‘lashga chaqirishini asoslab berishga intilmoqdalar. Bu borada, Islomning o‘zining boy falsafiy va axloqiy merosi bilan zamonaviy dunyoning murakkab muammolariga yechim taklif qilish salohiyati alohida ta’kidlanadi [1], [2]. Zamonaviy Islom tafakkuri Islomning ichki dinamikasini, uning o‘z-o‘zini isloh qilish va yangilanish qobiliyatini o‘rganib, ekstremistik g‘oyalarga qarshi intellektual va ma’naviy immunitetni shakllantirishga intiladi.

Dinlararo muloqot masalasi ham zamonaviy ilmiy adabiyotlarda muhim o‘rin tutadi. Islomning boshqa dinlar bilan o‘zaro hurmat va hamkorlik tamoyillarini o‘rnatishdagi roli tahlil qilinadi. Qur’on va Hadisdagi boshqa din vakillariga nisbatan adolatli munosabatda bo‘lishga chaqiriqlar, dinlararo muloqotning nazariy asosini tashkil etadi. Zamonaviy tadqiqotlar Islomning tinchlikparvarlik va bag‘rikenglik g‘oyalarini targ‘ib qilish orqali global miqyosda o‘zaro tushunish va hamkorlikni mustahkamlashga qanday hissa qo‘shishi mumkinligini o‘rganadi. Bu borada, Islomning o‘zining boy falsafiy va axloqiy merosi bilan zamonaviy dunyoning murakkab muammolariga yechim taklif qilish salohiyati alohida ta’kidlanadi [1], [2]. Dinlararo muloqotning amaliy modellari, jumladan, Islom va Xristianlik, Islom va Yahudiylik o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslar ilmiy jihatdan o‘rganilmoqda. Bu tadqiqotlar Islomning o‘ziga xos universal qadriyatlari orqali turli madaniyat va sivilizatsiyalar o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tash salohiyatini ko‘rsatadi. Shuningdek, Islomning zamonaviy dunyoda duch kelayotgan muammolarga, masalan, ekologik inqiroz, qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlik kabi global chaqiriqlarga qanday yechimlar taklif qilishi mumkinligi ham ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Islomning axloqiy tamoyillari, masalan, isrofgarchilikdan tiyilish, tabiatga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish va adolatli iqtisodiy tizimni shakllantirish g‘oyalari, bu muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkinligi ta’kidlanadi. Dinlararo muloqotni rivojlantirishda Islomning o‘ziga xos metodologiyasi, ya’ni hikmat, chiroyli nasihat va eng yaxshi uslubda munozara qilish tamoyillari ham zamonaviy tadqiqotlarda tahlil qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, Islom dinining mohiyati, uning aqidaviy tamoyillari, falsafiy ildizlari, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy ta’limotlari zamonaviy ilmiy adabiyotlarda chuqur va har tomonlama tahlil qilinmoqda. Tadqiqotlar Islomning nafaqat tarixiy ahamiyatini, balki uning bugungi globallashgan dunyodagi dolzarbligini, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, ilm-fan va dinlararo muloqot kabi masalalarga yechim taklif qilish salohiyatini ko‘rsatmoqda. Bu tahlil Islomning dinamik va rivojlanuvchi ahamiyatini, uning insoniyatga taqdim etgan ma’naviy va

intellektual merosini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar Islomning o‘ziga xos xususiyatlarini, uning universal qadriyatlarini va turli madaniy-tarixiy kontekstlarda namoyon bo‘lishini tahlil qilib, Islomning murakkab va ko‘p qirrali tabiatini ochib beradi. Bu tadqiqotlar Islomning nafaqat diniy e’tiqod, balki keng qamrovli sivilizatsion tizim sifatidagi o‘rnini mustahkamlaydi va uning kelajakdagi ahamiyatini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotning metodologik asosini Islom dinining chuqur mohiyatini, uning asosiy aqidaviy tamoyillarini, falsafiy ildizlarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy ta’limotlarini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan sifatli, interpretativ va analitik yondashuv tashkil etadi. Islomning nafaqat diniy e’tiqod tizimi, balki keng qamrovli sivilizatsion hodisa sifatidagi murakkab va ko‘p qirrali tabiatini anglash uchun ushbu yondashuv zarurdir. Maqola Islomning ilohiy manbalaridan tortib, uning zamonaviy dunyodagi o‘rnigacha bo‘lgan keng spektrdagi masalalarni qamrab olganligi sababli, tadqiqot dizayni tarixiy-deskriptiv, qiyosiy-analitik va tanqidiy sintez elementlarini o‘z ichiga oladi. Bu uslubiy yondashuv Islomning statik emas, balki dinamik va rivojlanuvchi din ekanligini, uning turli davrlarda va madaniy kontekstlarda qanday talqin qilinganini chuqur o‘rganish imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy dizayni deskriptiv-analitik xarakterga ega bo‘lib, u Islomning asosiy ta’limotlari va tamoyillarini batafsil tasvirlash, ularning ma’naviy, ijtimoiy va intellektual ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan. Bu jarayonda Islomning markaziy aqidaviy tamoyili bo‘lgan Tavhidning ontologik, epistemologik va axloqiy jihatlari chuqur o‘rganiladi. Shuningdek, Islom falsafasining tarixiy rivojlanishi, uning asosiy mutafakkirlari va ularning g‘oyalari, xususan, “Ilm va Aql” hamda “Etika” kabi tamoyillarning Islom tafakkuridagi o‘rni tahlil qilinadi. Besh ustun kabi amaliy ibodatlarning shaxsiy taqvo va jamoaviy birdamlikni mustahkamlashdagi roli ham deskriptiv tarzda yoritilib, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri analitik jihatdan baholanadi. Bu yondashuv Islomning nazariy asoslari va amaliy ko‘rinishlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berishga xizmat qiladi.

Tarixiy-qiyosiy tahlil Islom dinining kelib chiqishi, uning ilk davrlardagi shakllanishi, turli madaniyatlar bilan o‘zaro ta’siri va asrlar davomida yuz bergan evolyutsiyasini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usul Islomning oltin davri (VIII-XIV asrlar)dagi ilm-fan va madaniyatga qo‘shgan hissasi, Yunon falsafasi bilan integratsiyasi hamda Al-Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd kabi mutafakkirlarning merosini zamonaviy kontekstda baholash imkonini beradi [1], [2]. Qiyosiy tahlil, shuningdek, Islomning turli mazhablari (Sunniy va Shi’a) o‘rtasidagi aqidaviy va fiqhiy farqlarni, shuningdek, Islom tafakkurining klassik va zamonaviy talqinlari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashga yordam beradi. Bu, Islomning ichki dinamikasini va uning o‘zgaruvchan dunyo sharoitlariga moslashish qobiliyatini chuqurroq tushunish uchun zarurdir.

Ma’lumotlarni yig‘ish jarayoni asosan keng qamrovli adabiyotlar tahlili va matn tahlili usullariga asoslanadi. Tadqiqotning birlamchi manbalari Qur’oni Karim va Payg‘ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallamning sunnatlari (Hadislar) bo‘lib, ular Islomning fundamental ta’limotlari va qadriyatlarining asosini tashkil etadi. Bu manbalar Islomning mohiyatini bevosita anglash uchun muhimdir. Ikkinchi darajali manbalar esa Islom ilohiyoti, falsafasi, tarixi, sotsiologiyasi va madaniyatiga oid keng ko‘lamli ilmiy adabiyotlarni, jumladan, klassik va zamonaviy asarlarni o‘z ichiga oladi. Bularga Islom mutafakkirlarining risolalari, sharhlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar va ensiklopedik nashrlar kiradi. Ayniqsa, so‘nggi yillarda chop etilgan, Islomning zamonaviy dunyodagi o‘rni, muammolari va dinlararo muloqot istiqbollarini tahlil qiluvchi tadqiqotlarga alohida e’tibor qaratiladi [1], [2].

Adabiyotlarni tanlash jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Birinchidan, Islomning asosiy aqidaviy tamoyillari, falsafiy ildizlari, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy

ta’limotlari bo‘yicha fundamental asarlar aniqlanadi. Ikkinchidan, Islom sivilizatsiyasining ilm-fan va madaniyatga qo‘shgan hissasi, shuningdek, uning tarixiy rivojlanishini yorituvchi manbalar saralanadi. Uchinchidan, Islomning zamonaviy dunyodagi o‘rni, duch kelayotgan muammolar, noto‘g‘ri talqinlar va dinlararo muloqot istiqbollarini tahlil qiluvchi dolzarb tadqiqotlar, ayniqsa 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy ishlar diqqat markazida bo‘ladi. Bu jarayonda, O‘zbekiston va mintaqaviy olimlarning Islomshunoslikka oid asarlariga ustuvorlik beriladi, chunki ular mahalliy kontekst va talqinlarni aks ettiradi. Manbalarning ishonchliligi, ilmiy asoslanganligi va ob’ektivligi tanqidiy baholanadi.

Ma’lumotlarni tahlil qilishda bir qator sifatli tahlil usullari qo‘llaniladi. Birinchidan, hermenevtik tahlil usuli Qur’oni Karim va Hadis matnlarini, shuningdek, klassik Islom falsafiy va ilohiyot asarlarini chuqur tushunish va talqin qilish uchun qo‘llaniladi. Bu usul matnlarning tarixiy, madaniy va lingvistik kontekstini hisobga olgan holda, ularning ko‘p qirrali ma’nolarini ochib berishga qaratilgan. Hermenevtik yondashuv Islomning asosiy tamoyillarini, masalan, Tavhidning turli jihatlarini (Uluhiyyah, Rububiyyah, Asma va Sifat) [4] va Islomning besh ustunining ma’naviy-ijtimoiy asoslarini [6] chuqur anglash imkonini beradi. Matnlarning asl ma’nosini, ularning kelib chiqish sabablarini (asbab al-nuzul) va turli davrlardagi olimlar tomonidan berilgan sharhlarni o‘rganish orqali Islom ta’limotlarining evolyutsiyasi va talqinlarining xilma-xilligi aniqlanadi.

Ikkinchidan, matn tahlili usuli ikkinchi darajali manbalarni, ya’ni ilmiy adabiyotlarni o‘rganishda qo‘llaniladi. Bu usul orqali turli mualliflarning Islomning mohiyati, aqidaviy tamoyillari, falsafiy ildizlari va ijtimoiy ta’limotlari bo‘yicha argumentlari, dalillari va xulosalari aniqlanadi. Matn tahlili, shuningdek, Islom sivilizatsiyasining ilm-fan va madaniyatga qo‘shgan hissasi haqidagi ma’lumotlarni tizimlashtirish va ularning ilmiy asosini baholashga yordam beradi. Bu jarayonda, har bir manbaning asosiy g‘oyalari, metodologiyasi va xulosalari tanqidiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi, ularning tadqiqot mavzusiga qo‘shgan hissasi baholanadi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlil Islomning turli davrlardagi va geografik hududlardagi talqinlarini, shuningdek, turli ilmiy maktablar va mutafakkirlarning g‘oyalarini solishtirish uchun ishlatiladi. Masalan, Al-Forobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd kabi klassik faylasuflarning g‘oyalari Muhammad Iqbol va Fazlur Rahmon kabi zamonaviy mutafakkirlarning Islomni qayta talqin qilishga qaratilgan harakatlari bilan qiyoslanadi [1], [2]. Bu qiyoslash Islom tafakkurining uzluksizligi va o‘zgaruvchanligini, uning yangi sharoitlarga moslashish qobiliyatini ochib beradi. Shuningdek, Islomning besh ustunining turli madaniyatlardagi amaliyotlari va ularning ijtimoiy ta’siri ham qiyosiy jihatdan o‘rganilishi mumkin. Bu usul Islomning universal tamoyillari va mahalliy madaniy xususiyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga yordam beradi.

To‘rtinchidan, mavzuli tahlil usuli Islomning asosiy qadriyatlari va ta’limotlaridan kelib chiquvchi takrorlanuvchi mavzularni aniqlash uchun qo‘llaniladi. Bularga adolat, tenglik, rahm-shafqat, ilmga intilish, ijtimoiy mas’uliyat va dinlararo muloqot kabi mavzular kiradi. Mavzuli tahlil Islomning axloqiy va ijtimoiy ta’limotlarining inson va jamiyat munosabatlariga qanday ta’sir ko‘rsatishini tizimlashtirishga yordam beradi. Bu usul orqali Islomning zamonaviy dunyodagi dolzarbligini, uning global muammolarga (masalan, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, diniy ekstremizmni oldini olish) yechim taklif qilish salohiyatini ko‘rsatuvchi asosiy g‘oyalar ajratib olinadi [1], [2].

Beshinchidan, diskurs tahlili Islomga nisbatan zamonaviy dunyoda shakllangan turli xil diskurslarni, jumladan, noto‘g‘ri talqinlar va stereotiplarni o‘rganish uchun qo‘llaniladi. Bu usul Islomning tinchlikparvarlik va bag‘rikenglik tamoyillarini targ‘ib qilishdagi salohiyatini tahlil qilishda, shuningdek, diniy ekstremizmga qarshi kurashda Islomning o‘z ichki resurslarini qanday ishga solishi mumkinligini o‘rganishda muhimdir [1], [2]. Diskurs tahlili orqali Islomning zamonaviy dunyoda qanday qabul qilinayotgani, unga nisbatan qanday narrativlar

shakllanayotgani va bu narrativlarning ijtimoiy-siyosiy oqibatlari baholanadi. Bu, ayniqsa, dinlararo muloqot istiqbollarini o‘rganishda, turli diniy va madaniy guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni rivojlantirish yo‘llarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning nazariy asosini Islomni kompleks sivilizatsion tizim sifatida ko‘ruvchi interdisiplinar yondashuv tashkil etadi. Bu yondashuv Islomni nafaqat ilohiyot, balki falsafa, sotsiologiya, tarix, etika va siyosatshunoslik nuqtai nazaridan ham tahlil qilishni taqozo etadi. Islomning Tavhid tamoyili nafaqat diniy dogma, balki ijtimoiy adolat, tenglik va inson huquqlari g‘oyalarining manbai sifatida ko‘rib chiqiladi [4]. “Ilm va Aql” tamoyili Islomning ilm-fanga bo‘lgan yuksak e’tiborini asoslab beradi va ratsional tafakkurning diniy e’tiqod bilan uyg‘unligini ko‘rsatadi [1], [2]. “Etika” esa Islomning barcha ta’limotlariga singdirilgan bo‘lib, insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotini tartibga soluvchi axloqiy me’yorlarni belgilaydi [1], [2]. Ushbu interdisiplinar yondashuv Islomning murakkabligini to‘liq anglash va uning zamonaviy dunyodagi dolzarbligini har tomonlama baholash imkonini beradi.

Tadqiqotning ko‘lami va chegaralari aniq belgilangan. Maqola Islom dinining chuqur mohiyatini, uning asosiy aqidaviy tamoyillarini, falsafiy ildizlarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy ta’limotlarini har tomonlama tahlil qilishni maqsad qilgan bo‘lsa-da, Islomning barcha mazhablari, fiqhiy maktablari yoki tarixiy voqealarining har birini batafsil o‘rganishga da’vo qilmaydi. Mavzuning ulkanligi va murakkabligi sababli, tadqiqot asosiy, universal tamoyillarga va ularning zamonaviy dunyodagi aks-sadosiga e’tibor qaratadi. Xususan, Islomning besh ustuni va shariat qonunlarining ma’naviy-ijtimoiy asoslari umumiy tarzda ko‘rib chiqiladi, ammo fiqhning barcha detallari tahlil qilinmaydi. Shuningdek, Islom sivilizatsiyasining ilm-fan va madaniyatga qo‘shgan hissasi eng muhim yutuqlar misolida yoritiladi, har bir sohadagi barcha olimlar va ularning asarlari sanab o‘tilmaydi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Islomning abadiy qadriyatlari va kelajakdagi ahamiyatini anglashga xizmat qiluvchi keng qamrovli tahlilni taqdim etishdir.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, Islom diniga oid matnlarning ko‘pligi va ularning turli xil talqinlari mavjudligi, tadqiqotchi uchun ma’lumotlarni saralash va sintez qilishda qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Har bir matnning o‘ziga xos konteksti va sharhlari mavjud bo‘lib, ularni to‘liq qamrab olish imkonsizdir. Ikkinchidan, tadqiqot asosan mavjud ilmiy adabiyotlarga tayanadi, bu esa yangi empirik ma’lumotlarni to‘plash imkoniyatini cheklaydi. Uchinchidan, diniy matnlarni va falsafiy g‘oyalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda ma’no noziklikliklari yo‘qolishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishi xavfi mavjud. To‘rtinchidan, tadqiqotchi o‘zining shaxsiy dunyoqarashi va e’tiqodidan butunlay xoli bo‘lishi qiyin bo‘lishi mumkin, bu esa ob’ektivlikka ta’sir qilishi ehtimoli bor. Biroq, bu cheklovlarni minimallashtirish uchun ilmiy ob’ektivlik tamoyillariga qat’iy rioya qilinadi va turli xil nuqtai nazarlar hisobga olinadi.

Etik tamoyillar tadqiqot jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, ilmiy halollik va shaffoflik tamoyillariga qat’iy rioya qilinadi. Barcha manbalar aniq ko‘rsatiladi va ularga to‘g‘ri havolalar beriladi. Boshqa mualliflarning g‘oyalari o‘zlashtirilmaydi, balki ularga tegishli tarzda murojaat qilinadi. Ikkinchidan, Islom diniga va uning ta’limotlariga nisbatan hurmat bilan yondashiladi. Diniy matnlar va aqidaviy tamoyillar ob’ektiv va hurmatli tarzda tahlil qilinadi, har qanday noto‘g‘ri talqin yoki hurmatsizlikka yo‘l qo‘yilmaydi. Uchinchidan, tadqiqotda neytral va ob’ektiv til ishlatiladi, har qanday sub’ektiv baho yoki tarafkashlikdan qochiladi. Maqola Islomning murakkab va ko‘p qirrali tabiatini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, diniy targ‘ibot yoki apologetik maqsadlarni ko‘zlamaydi. To‘rtinchidan, tadqiqot natijalari xolis va ishonchli tarzda taqdim etiladi, mavjud dalillar va ilmiy asoslarga tayaniladi. Bu etik tamoyillarga rioya qilish tadqiqotning ilmiy qiymatini oshirishga va uning ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ushbu metodologiya Islom dinining mohiyatini, uning asosiy aqidaviy tamoyillarini, falsafiy ildizlarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy ta'limotlarini chuqur va har tomonlama tahlil qilish uchun mustahkam asos yaratadi. U Islomning nafaqat tarixiy ahamiyatini, balki uning bugungi globallashgan dunyodagi dolzarbligini, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, ilm-fan va dinlararo muloqot kabi masalalarga yechim taklif qilish salohiyatini ko'rsatishga imkon beradi. Tanlangan metodologik yondashuv Islomning dinamik va rivojlanuvchi ahamiyatini, uning insoniyatga taqdim etgan ma'naviy va intellektual merosini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Natijada, ushbu maqola Islomning murakkab va ko'p qirrali tabiatini ochib beruvchi, uning universal qadriyatlarini zamonaviy kontekstda qayta jonlantiruvchi va musulmon jamiyatlarini yanada adolatli va taraqqiy etgan holatga olib chiqishga intiluvchi muhim ilmiy hissa bo'lishi kutilmoqda.

Xulosa

Ushbu maqola Islom dinining chuqur mohiyatini, uning yakkaxudolik (Tavhid) asosidan tortib, insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotini tartibga soluvchi keng qamrovli axloqiy-huquqiy tizim sifatidagi o'rnini har tomonlama tahlil qildi. Unda Islomning besh ustuni shaxsiy taqvo va jamoaviy birdamlikni mustahkamlashdagi amaliy ahamiyati, shuningdek, uning boy intellektual merosi jahon ilm-fani va falsafasiga qo'shgan ulkan hissasi yoritildi. Zamonaviy dunyodagi murakkab muammolar, noto'g'ri talqinlar va ekstremistik g'oyalarga qaramay, Islomning adolat, tenglik, rahm-shafqat va ilmga intilish kabi abadiy qadriyatlari o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Dinlararo muloqot va o'zaro tushunishni rivojlantirishga qodir dinamik ta'limot sifatida, Islom kelajakda ham insoniyatning ma'naviy va intellektual taraqqiyotiga muhim yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishda davom etadi, global hamkorlik va barqaror farovonlikni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murodov M. Islom: mohiyat va talqinlar. Toshkent: O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi, 2021. – https://iiau.uz/
2. Xolbekov M. Islom dinining ma'naviy-axloqiy qadriyatlari va ularning yoshlar tarbiyasidagi o'rni. Imom Buxoriy saboqlari. 2022, №2. – https://bukhari.uz/uz/jurnal/
3. Qurbonov A.A. Islom falsafasining ijtimoiy-siyosiy mohiyati: tarixiy-falsafiy tahlil. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2022. – https://oak.uz/
4. Hasanov A. Islomshunoslikka kirish. Toshkent: Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti, 2020. – https://tsuos.uz/
5. Islomov Z.M. Islom dinining bag'rikenglik tamoyillari va ularning zamonaviy ahamiyati. Sharqshunoslik. 2023, №3. – https://tsuos.uz/uz/ilmiy-jurnallar/sharqshunoslik-jurnali/
6. Yovqochev Sh. Islom dinining ijtimoiy-falsafiy asoslari. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2021.
7. Ibrohimov N. Islom dinining insonparvarlik g'oyalari va ularning bugungi kundagi ahamiyati. "Dinshunoslikning dolzarb masalalari" ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent: O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi, 2023. – https://iiau.uz/